

פוליטיקה

מצדה או מודיעין: מנחם בגין ויחסו למרד גטו ורשה

אמיר פלג

פריצתו של מרד גטו ורשה באפריל 1943 עוררה ביישוב היהודי בארץ-ישראל התרגשות רבה. ההתרגשות נבעה מעצם מעשה המרד, אך לווהה בייסורי מצפון וברגשי אשמה. המורדים לחמו לבדם, בלי כל עזרה מהיישוב בארץ-ישראל ועם תמיכה קטנה מאוד של קבוצות מחתרת פולניות מחוץ לגטו. הצעירים, רבים מהם מתנועות הנוער החלוציות, נותרו לבדם במלחמתם בגרמנים.¹ מרד גטו ורשה השתלב במהרה במערך המיתוסים של היישוב היהודי, שכבר הכיל אירועים היסטוריים מהעבר היהודי הרחוק, כגון מצדה ומרד בר-כוכבא, ואירועים מהעבר הקרוב יותר, כגון הקרב על תל חי. בתוך כך הפך המרד בגטו ורשה לסיפור גבורה ארץ-ישראלי. בן-גוריון אמר על המורדים, שהם למדו את 'תורת המיתה החדשה אשר מגיני תל-חי וסג'רה ציוו עלינו – מות גבורה'. יצחק שדה ראה בלחימה בגטאות את 'שליטת הגלות העקבית ביותר'. ועוד הובלט מיד הקשר בין המורדים לבין התנועה החלוצית בארץ-ישראל.²

נוסף על זיהוי המורדים עם תנועות השמאל החלוציות, זיהו אותם אנשי היישוב בארץ-ישראל עם לוחמי מצדה. מצדה היתה אחד המיתוסים החשובים של הלאומיות היהודית המתחדשת וחבורה לשם כך יחד עם מרד החשמונאים. הצורך של ראשי התנועות הציוניות בארץ-ישראל לאמץ את ראשי תנועות הנוער שלהן שנשארנו בגולה, ולהכבדילם מהיהודים שנרצחו בלא התנגדות, הוביל להשוואת המורדים בוורשה למורדי מצדה. כך גם עשו את מרד גטו ורשה למיתוס מחנך לנוער בארץ-ישראל, מיתוס של מלחמה עד הכרור האחרון אל מול פני האויב.³

1. דינה פורת, הנהגה במלכוד, תל-אביב 1986, עמ' 440.
2. נעימה ברזל, 'תפיסת הגבורה בשואה: בין זיכרון לאומי קולקטיבי לזיכרון לאומי מופרט', דפים לחקר השואה, טז (2000), עמ' 88-89; אניטה שפירא, חרב הינה, תל-אביב 1992, עמ' 454-455.
3. מולי ברוג, 'מראש מצדה עד לב הגטו: המיתוס כהיסטוריה', בתוך: דוד אוחנה ורוברט ס' ויטרין (עורכים), מיתוס וזיכרון: גלגוליה של התודעה הישראלית, ירושלים 1996, עמ' 213, 218; Yael Zerubavel, *Recovered Roots*, Chicago and London 1995, pp. 70-79.

בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה, ובצורה בולטת יותר לאחר קום המדינה, היה סיפורם של מורדי הגטאות לסמל להתנהגות היהודית הראויה בגולה לנוכח השואה. אל מול סמל זה הועמדה, על דרך השלילה, ההתנהגות היהודית הפסיבית, שהוגדרה באמירה שהיהודים הלכו אל מותם כצאן לטבח. שרידי הלוחמים בגטאות נעשו עקב כך לנושאי סמליו של אתוס הגבורה היהודית בשואה. על-פי התפיסה הזאת, שהשתרשה בציבור הישראלי בשנות החמישים, היתה הלחימה בגטאות מופת חלוצי ארץ-ישראלי בהתגשמותו.⁴ תגובתו של היהודי הלוחם הושוותה פעמים רבות לתגובת היהודים במצדה. אמנם סופו של הקרב במצדה היה בהתאבדות הלוחמים, אך הם עשו זאת עם נשקם בידם ולאחר קרב הרואי עם שונאיהם. ההתאבדות, שלפני כן קיבלה מקום משני בסיפור ואף הוסתרה, קיבלה כעת משמעות אחרת. היא הוגדרה 'מלחמת התאבדות'. כך הושוותה המלחמה על מצדה למלחמתם של לוחמי הגטאות – מלחמה חסרת סיכוי, אך עם נשק ביד ואפשרות לנקמה.⁵

במרוצת השנים עבר היחס לגבורה היהודית בשואה גלגולים ושינויים. הגבורה הלוחמת, שהורגשה בשנות החמישים, פינתה את מקומה ל'עמידה היהודית', בהדגשת הגבורה שבחיי היום-יום והרצון לשרוד תחת הכיבוש הגרמני.⁶ ואולם מרד גטו ורשה והמיתוס שנכרך סביבו הוסיפו לשמור על מקומם במערך המיתוסים של מדינת ישראל. יתרה מכך, מקומם של אנשי תנועות הנוער החלוציות, של ארגונים – 'ארגון יהודי לוחם' (אי"ל) – ושל מפקדי הארגון מרדכי אנילביץ' ואנטק צוקרמן, כמי שקראו למרד, ארגנו אותו ולחמו בו, נשאר איתן בזיכרון הקולקטיבי הישראלי.

בשני העשורים האחרונים החלו להישמע יותר ויותר קולות שהעלו את זכרו של ארגון לוחם אחר בגטו. 'ארגון צבאי יהודי' (אצ"י) היה הארגון של התנועה הרביזיוניסטית ושל תנועת הנוער שלה בית"ר בזמן המרד. השיח בדבר העלמת חלקו של אצ"י במרד גטו ורשה החל זמן קצר לאחר סיום המרד. בדצמבר 1943 כתב עמנואל רינגלבלום ביומנו: 'ומדוע אין נתונים על Ż.Z.W. [אצ"י]. בהיסטוריה חייבים להותיר עקבות מהם, על אף שהם לא סימפטיים בעינינו'.⁷ בשנת 1946 הוציאה נציבות בית"ר בארץ-ישראל ספרון שכותרתו האמת על מרד גיטו ורשה. בחוברת זו מואשמים לוחמי אי"ל שנתרו בחיים ומפלגות

4. נעימה ברזל, 'בין מרד לוחמי הגטאות לניצחון הגורל היהודי', זמנים, 81 (חורף 2002-2003), עמ' 76-78; יעל זרובבל, 'מות הזכרון וזכרון המוות: מצדה והשואה כמטפורות היסטוריות', אלפיים, 10 (1995), עמ' 54.

5. יעל זרובבל, שם.

6. ראו בהקשר זה: Yehuda Bauer, *Rethinking the Holocaust*, New Haven and London 2001, pp. 119-166; דן מכמן, 'התנגדות יהודית בשואה ומשמעותה: הערות עיוניות', השואה וחקרה: המשגה, מינוח וסוגיות יסוד, רמת-גן 1998, עמ' 159-189.

7. עמנואל רינגלבלום, 'מכתבים מן הגניזה: פרסום ראשון', ילקוט מורשת, 75 (אפריל 2003), עמ' 83.

השמאל בארץ-ישראל בהשכחה מכוונת של הארגון הלוחם הבית"רי.⁸ האשמות דומות המשיכו לעלות בעיקר על דפי עיתונה של תנועת החרות בשנות החמישים והשישים, ובייחוד הואשמו צביה לובטקין ואנטק צוקרמן, גיבורי אי"ל שנתרו בחיים, בהעלמת חלקו של אצ"י במרד.⁹ פרשת השכחת אצ"י הוגדרה 'סילוף היסטורי שלא היה כדוגמתו'.¹⁰ במהלך השנים התגבשו שלוש תפיסות מרכזיות המסבירות את הדרתו של אצ"י מההיסטוריוגרפיה של מרד גטו ורשה, ומתוך כך מהכנסת הארגון ולוחמיו למיתוס מרד גטו ורשה: (1) העובדה שכל שדרת הפיקוד של אצ"י נהרגה במרד וגם רבים מלוחמיו. לפיכך לא נותר מי שיספר את סיפור המרד; (2) הפוליטיזציה של השואה והמחקר על אודותיה לאחר המלחמה, הן בישראל והן בפולין; (3) היעדרו של חומר היסטורי מספק על קורותיו של אצ"י שניתן היה לשחזר ממנו את קורותיו של הארגון.¹¹ הניסיון להכניס את לוחמי אצ"י לפנתאון הסתמך על מחקרים היסטוריים שהראו כי חלקו של הארגון במרד לא היה מבוטל כלל וכלל. לוחמיו ניהלו קרבות כבדים ביותר עם הגרמנים, היו מצוידיים טוב יותר מלוחמי אי"ל ועשו את אחד המעשים הסמליים ביותר במהלך המרד – הנפת הדגל הפולני והדגל הציוני (כחול-לבן) מעל עמדת הפיקוד שלהם ברחוב מורנובסקה 7. הנסיונות לשלב את אצ"י בהיסטוריוגרפיה של מרד גטו ורשה גם הסתמכו על דברים שאמר ההיסטוריון המוביל של המרד ישראל גוטמן: 'חשבונות פוליטיים-אידיאולוגיים מתמשכים ויריבויות על רקע פוליטי גרמו לעיוותים בשחזור התמונה ההיסטורית. המקרה הבולט בהקשר זה הוא הפחתת ערכו או כמעט השכחתו של הז'ו.ו., איגוד צבאי יהודי שהקימו הרוויזיוניסטים ואנשי בית"ר בגיטו וארשה, ונטל חלק פעיל בלחימה ובמרד'.¹²

8. האמת על מרד גיטו ורשה, מחלקת ההסברה של שלטון בית"ר בארץ-ישראל, (ח"מ) תש"ו. הספרון מצוי בארכיון ז'בוטינסקי (א"ז) כב 18/3.
9. לדוגמה: 'המורדים האלמונים שנשארו בעמדות ונפלו אחד אחד, בעוד הגיבורים הרשמיים ישבו בכטחה בצד הארי וכתבו היסטוריה' [רמז לצוקרמן שבזמן המרד נשאר בצד הארי, א"פ], חרות, 5.4.1963; דבריה של לוחמת אצ"י פלה שפשיק על צביה לובטקין: 'אינני יודעת עד היום למה ואיך היא יכלה להעלים את עצם קיומנו', חרות, 12.4.1963.
10. חרות, 26.4.1951, 14.4.1963. בהקשר זה ראו גם: רוני שטאובר, הלך לדור, ירושלים, 2000, עמ' 106-107. ביקורת חריפה על קשר השתקה פוליטי נגד חלקו של אצ"י במרד גטו ורשה מצויה בספרו של ש.ב. בית-צבי, הציונות הפוסט-אוגנרית במשבר השואה, תל-אביב תשל"ז, עמ' 406-414.
11. שרה וחיה לזר, 'אור חדש על "ז.ו.ו." – הארגון הצבאי היהודי במרד גיטו וארשה', האומה, 144 (2001), עמ' 47-55. שני נושאי הדגל העיקריים בנושא זה הם משה ארנס ושרה אוסצקי-לזר (בתם של חיים וחיה לזר, שחקרו נושא זה בשנות החמישים ופרסמו בשנת 1963 את הספר מצדה של וארשה). ראו על כך: הארץ, 22.4.2003, 4.5.2005, 26.4.2006, 10.4.2007; מעריב, 9.4.1999; הצפה, 17.4.2004, 27.11.2005; ידיעות אחרונות, 11.4.2008.
12. ישראל גוטמן, 'ההתנגדות היהודית – שאלות והערכות', בתוך: ישראל גוטמן וגדעון גריף (עורכים), השואה בהיסטוריוגרפיה, ירושלים, 1987, עמ' 546.

בשנים האחרונות חדר הנושא לסדר היום האקדמי בישראל בעקבות צאתו של ספר העוסק בחלקו של אצ"י במרד גטו ורשה,¹³ ובעקבות סדרת מאמרים בנושא שפרסם משה ארנס.¹⁴ במאמר שפורסם בשנת 2006 טענו דריוש ליבינוקה ולורנס וינבאום, שאכן קופח חלקו של אצ"י בהיסטוריוגרפיה הישראלית של מרד גטו ורשה, אבל יש לכך גם סיבות אובייקטיביות. הסיבה העיקרית היא החוסר במקורות על הארגון והסתמכות הכותבים על מקורות היסטוריים בעייתיים. רק על-ידי פירוק והרכבה מחדש של המקורות ההיסטוריים הקיימים ובחינתם בעין ביקורתית יהיה אפשר לקבוע את מקומו של הארגון בהיסטוריה, ומתוך כך גם בזיכרון הקולקטיבי.¹⁵

בשיח העוסק באצ"י עלו סברות שגם לאנשי 'חרות' ובגין בראשם היה חלק בהדרתו של הארגון מהנרטיב של מרד גטו ורשה. לפי דעה זו היו חברי התנועה ממוקדים בהנצחת זכרו של מרד האצ"ל בכריזמים והתעלמו מהמרד הבית"רי בגולה. מחשבות כאלה רחשו גם בקרבם של לוחמי אצ"י שנותרו בחיים וכאבו את כאב השכחתו של ארגונם ושל מקומו בהיסטוריה של מרד גטו ורשה.¹⁶ בהקשר זה אף הועלו השערות ולפיהן פחד מנחם בגין להדגיש את חלקו של אצ"י במרד גטו ורשה מכיוון שכך יפנה לעברו וזקור שיאיר את העובדה שהוא עצמו עזב את ורשה עם פתיחת מלחמת העולם השנייה, הותיר את אנשיו מאחור, לא שב ואף לא שלח שליח מתנועתו לשטחים שכבשו הגרמנים.¹⁷ מטרתו של מאמר זה היא לברוק את יחסו של מנחם בגין למרד גטו ורשה. טענת המרכזית היא, שאילו רצה בכך יכול בגין לצרף את חברי אצ"י לנרטיב המתגבש של 'חרות' ושל מאבק האצ"ל לשחרור ארץ-ישראל. בגין הוא זה שקבע את מערך המיתוסים

13. מריאן אפלבוום, בחזרה לגטו וארשה: התקוממות האיגוד הצבאי היהודי, ירושלים 2004. באחרונה הוצב סימן שאלה באשר לאמינות המחקרית של הספר הזה וגם בנוגע לאמינות קיומו של אחד ממפקדי אצ"י, דוד אפלבוום. ראו: דריוש ליבינוקה ולורנס וינבאום, 'אגדת דוד אפלבוום', הארץ, 8.6.2007.

14. משה ארנס, 'מרד גטו ורשה – הערכה מחדש', יד ושם: קובץ מחקרים, לג (תשס"ה), עמ' 77-111; משה ארנס, 'הארגון הצבאי היהודי: אצ"י (ZZW)', ילקוט מורשת, 80 (נובמבר 2005), עמ' 27-50; חוי דרייפוס (בן-ששון), 'ספינה ללא הגה המפליגה לקראת הבלתי נודע' – גטו ורשה: 22 בספטמבר 1942-17 בינואר 1943, עיונים בתקומת ישראל, 18 (2008), עמ' 265-288; משה ארנס, 'לא-מאוחרים במאבק משותף', שם, עמ' 289-306.

15. Dariusz Libionka and Laurence Weinbaum, 'Deconstructing Memory and History: The Jewish Military Union (ZZW) and the Warsaw Ghetto Uprising', *Jewish Political Studies Review*, 18, 1-2 (Spring 2006), pp. 87-104.

16. טוביה פרילינג, 'על עבר ועל ייצוגי עבר: היכן הם "חוגי הימין" בהיסטוריוגרפיה ובזיכרון הישראליים של היישוב והשוואה?', ישראל, 12 (2007), עמ' 77-78; שטאובר, הלקח לדור, עמ' 108-110; לורנס וינבאום, 'הקדמה למהדורה העברית', בתוך: אפלבוום, בחזרה לגטו וארשה, עמ' 19-20; אלי צור, 'תמונות מהגטו הבווער', הארץ, 14.4.2004.

17. Libionka and Weinbaum, 'Deconstructing Memory and History' (above note 15), p. 100; פרילינג, 'על עבר ועל ייצוגי עבר' (לעיל הערה 16), עמ' 79.

של תנועת החרות, הוא יכול להחליט איזה מיתוס בית"רי ייזכר ויונצח ואיזה ישלח לתהום הנשייה של ההיסטוריה.¹⁸ כפי שאוכיח בהמשך לא ראה בגין במרד גטו ורשה מיתוס שלאורו יש להתחנך. לעומתו ראה בגין במרד בכריטים מיתוס מחנך, שעליו יש להשתית את המורשת של התנועה הפוליטית שהקים עם קום המדינה, תנועת החרות.¹⁹ טענתי היא, שבבחירתו זו דן מנחם בגין את אצ"י ואת קרב הגבורה שלו ברחובות גטו ורשה לשכחה היסטורית.

בחלקו הראשון של המאמר אתאר את קורותיו של מנחם בגין בעת מלחמת העולם השנייה ועד הקמת מדינת ישראל; בחלק השני אדון בגישתו של בגין למרד גטו ורשה בשנים שמהכרזת המרד בכריטים ועד הקמת המדינה; בחלקו השלישי של המאמר תידון גישתו של בגין למרד גטו ורשה מקום המדינה ואילך.

1939–1948: מנוסה מפולין, עלייה ומרד²⁰

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה היה בגין נציב בית"ר בפולין. התנועה שבראשה עמד היתה אז בתקופה של פריחה ושגשוג. היא מנתה כ-70,000 חניכים ופעיליוותיה העיקריות היו העפלה וחינוך צבאי. עם פרוץ המלחמה כינס בגין את נציבות בית"ר והכריז שתנועת בית"ר תעמוד לימין צבא פולין במאמצו המלחמתי.²¹ ימים אחדים לאחר הצהרה זו החליט בגין לעזוב את ורשה. ב-6 בספטמבר ארזו הוא ואשתו עליזה את חפציהם ויחד עם נתן פרידמן (יליין-מור) ואשתו יצאו את ורשה. עם בגין עזבו את ורשה כל קציני הנציבות. היחיד שנשאר בעיר היה פרץ לסקר, קצין הנציבות, שהיה קצין בצבא פולין. עזיבתו של בגין לא היתה יוצאת דופן. לפי השמועות שרווחו בעת ההיא, הראשונים להיעצר בידי הגרמנים השועטים לעבר ורשה היו צעירים ובעיקר מנהיגים מוכרים. בדומה לבגין עזבו את העיר גם מנהיגי תנועות הנוער הציוניות האחרות.²² בגין מנה שתי סיבות מרכזיות לעזיבתו את ורשה. האחת, הרצון להמשיך ולפעול הרחק מהסכנה הגרמנית מתוך אמונה שצבא גרמניה יובס במהרה. הסיבה השנייה היתה החשש האישי שלו כמנהיג מוכר

18. יונתן שפירא, לשלטון בחרתנו, תל-אביב 1989, עמ' 9; יחיעם ויץ, ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית, קריית שדה-בוקר 2002, עמ' 12-13, 17.
19. על מאבקיו של בגין להכנסת האצ"ל וחלקו בהקמת המדינה לפנתאון הישראלי ראו: אודי לבל, הדרך אל הפנתאון: אצ"ל, לח"י וגבולות הזיכרון הישראלי, ירושלים 2007; אמיר גולדשטיין, 'גיבורים מחוץ לפנתאון', עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה 2003.
20. על נושא זה בהרחבה: אמיר פלג, 'מנחם בגין והשוואה: השנים המעצבות, 1939-1948', עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר-שבע 2007, עמ' 17-130.
21. ישראל אלדר, ריאיון ב-6 בדצמבר 1993, פרויקט ההנצחה למנחם בגין, גנזך המדינה (ג"מ) גל-15540/30.
22. רבקה פרליס, תנועות הנוער החלוציות בפולין הכבושה, תל-אביב 1987, עמ' 47.

להיאסר בידי הגרמנים מיד עם כניסתם לוורשה.²³ לפי עדותו של נתן ילין-מור חיפשו הוא ובגין דרך מעבר לארץ-ישראל מרומניה. לאחר שגבול רומניה נחסם הם החליטו לפנות לוויילנה, שבאוקטובר 1939 היתה לעיר חופשית. בוויילנה עסקו בגין ואנשי הנציבות בשתי פעולות עיקריות: (1) חיפוש דרכי עלייה לארץ-ישראל; (2) נסיונות לחילוץ חניכי בית"ר שנשארו בשטח הכבוש.²⁴

בואו של בגין לוויילנה לווה בביקורת עזה של שלטון בית"ר בלונדון ושל נציבות בית"ר בארץ-ישראל. בגין הואשם שנשט את הספינה הטובעת והשאיר את חניכיו חברי בית"ר מאחור. ביקורת זו הועצמה לאחר שמנהיגי תנועות הנוער החלוציות החלו לשוב טיפין טיפין לשטח הכבוש כדי להיות עם חניכיהם ולארגן מחדש את פעילות התנועה. בגין השיב על הביקורת בכמה וכמה מכתבים. בפברואר 1940 הוא כתב לשמשון יוניצ'מן: 'ההשוואה בתנאים אלה, פשוט אבסורדית: אין כאן אנייה טובעת; באנייה יש סירה מיוחדת, העומדת לרשותו של רב החובל, בו בזמן שדווקא בפני "רב חובל" שלנו יהיו סגורים כל השערים ו"למלחים" עוד יהיו פתוחים זמן רב, או בכלל לא יסגרו ועוד ועוד'.²⁵

בגין הגן אפוא על עזיבתו את ורשה. הוא לא ראה בה פגם מוסרי. ואולם הביקורת שהוסיף לספוג גרמה לו לכנס את נציבות בית"ר בוויילנה בהצעה שיש לחזור לשטח שכבשו הגרמנים. הצעה זו נפלה ברוב מוחלט. יכולתו של בגין לכפות את דעתו על אנשיו לא עמדה לו הפעם. לטענתו של ישראל אלדר, שהשתתף בישיבה, בגין לא חשב כלל על מעשה כזה לפני שקיבל את מכתב הביקורת מיוניצ'מן. לדבריו חיפש בגין לגיטימציה להחלטה שלא לחזור לפולין הכבושה, והחלטה כזאת אכן התקבלה.²⁶ משה ארנס טוען שבגין לא הצליח להעביר את הצעתו מכיוון שהיה בוויילנה קצין בלי חיילים. בכירי הנציבות שהיו בוויילנה קיבלו את הוראותיהם מהשליחים של תאי האצ"ל שם, ובעת ההיא לא היה בגין חלק מתאי האצ"ל החשאיים. בכל מקרה, ארנס מסכם את אי-חזרתו של בגין בנימה ביקורתית: 'באותה עת לא נראה היה שדאגתו המרכזית הייתה במיוחד לחברי בית"ר שנשארו בווארשה'.²⁷

23. בגין ליוניצ'מן, 8.5.1940, ארכיון מרכז מורשת מנחם בגין (אממ"ב) 20 פ 2/34/9. בספרו בלילות לבנים, תל-אביב 1988, עמ' 71, בגין מתאר שיחה שלו עם חוקרו הסובייטי. בגין מסביר לחוקר שברה מוורשה מכיוון 'שהגרמנים היו מוציאים אותי, בין הראשונים, להורג לו תפסוני בוורשה'. על החשש בתחילת המלחמה ועל התחושה שרודפים את אנשי בית"ר במיוחד מעידות כתבות שהתפרסמו בעיתון המשקיף, העיתון של התנועה הרביזיוניסטית בארץ-ישראל. ב-12 בספטמבר 1939 פורסמה בו כתבה שכותרתה 'ברלין: האויב מס' 1 הוא... ז'בוטינסקי'. ב-27 בדצמבר באותה השנה היתה הכותרת הראשית של העיתון: 'רדיפות אכזריות על בית"ר בשטחי הכיבוש'.
24. חיים לזר ליטאי, פרקי בריחה, תל-אביב 1986, עמ' 66; פלג, 'מנחם בגין והשוואה', עמ' 26.
25. בגין ליוניצ'מן, 4.2.1940, אממ"ב 20 פ 2/34/9 (ההרגשות במקור).
26. ישראל אלדר, ריאיון ב-1 בדצמבר 1993, פרויקט ההנצחה למנחם בגין, ג"מ גל-15540/30.
27. ארנס, 'הארגון הצבאי היהודי' (לעיל הערה 14), עמ' 36.

בתקופת שהייתו בוויילנה עמדה בראש מעיניו של בגין ההקמה של צבא עברי שיילחם לצד הבריטים, והעלאת בית"רים לארץ-ישראל. כמו כן המשיך בגין לנסות ולחלץ את הנהגת בית"ר שנותרה בוורשה, ופנה בבקשה לז'בוטינסקי שישלח לו כספים כדי להעבירם לקני בית"ר בשטחים שכבשו הגרמנים.²⁸ לא ידוע על פעילות כלשהי שמטרתה היתה לשלוח שליחים מהנהגת בית"ר שיישארו בשטח הכבוש, בדומה למה שעשו תנועות הנוער הציוניות האחרות.

במרוצת השנים הוטחה ביקורת בהנהגת בית"ר על עזיבתו של בגין את ורשה ואי-חזרתו אליה ועלו ספקולציות בנוגע להשפעת עזיבתו על המשך חייו. נאמר על בית"רי ורשה שהושארו כצאן בלא רועה ונותרו 'בודדים' מול מציאות חדשה ועוינת.²⁹ גם אנשי בית"ר שנשארו בוורשה חשו שניטשו. פרץ לסקר, קצין הנציבות היחיד שנשאר בעיר, העיד על תחושותיהם: 'ומחוץ לארץ לא הגיעה בשבילנו כל עזרה, בניגוד לקשר ההדוק והעזרה שהתנועות האחרות נהנו מהם במידה גדולה מאוד'.³⁰ לסקר נותר בחיים, ומיד לאחר המלחמה סירב לעסוק בפעילות בתנועת בית"ר מכיוון שלא סלח למנהיגי התנועה על נטישתם.³¹

בגין המשיך לעסוק בפעילות תנועתית בוויילנה. הרוסים כבשו את העיר, ובקיץ 1940 עצרו השלטונות את בגין בשעה שכבר היו לו המסמכים שאפשרו את עלייתו לארץ-ישראל.³² ביוני 1941, זמן קצר לפני שכבשו הגרמנים את וילנה, נשלח בגין לגולאג במעמקי סיביר. לא אתעכב כאן על קורותיו בגולאג, ואציין רק שתי נקודות חשובות: (א) אפשר לומר כי בשל דרכו לגולאג ברכבת מסע צפופה, כמעט ללא מזון ומים, וחוויותיו בגולאג עצמו היה בגין המנהיג הישראלי שחווה על בשרו בצורה הקרובה ביותר את שעברו יהודי אירופה בזמן השואה. נקודה זו הובילה אותו להאמין שיהודים יוכלו לשרוד תחת המשטר הנאצי, כפי שהוא עצמו שרד בגולאג. בגין שיער השערות אלו לפני שהבין את מהותו של 'הפתרון הסופי' הגרמני.³³ (ב) בעזיבתו את וילנה השאיר בגין מאחוריו

28. בגין ליוניצ'מן, 8.5.1940; בגין וגלאזמן לז'בוטינסקי, קובנה, 6.6.1940, א"ז פ-183/5.
29. חיים לזר, 'קהילת וארשה – בפריחתה ובכיליונה', בתוך: יוסף אחימאיר (עורך), הנסיך השחור: יוסף כצנלסון, תל-אביב תשל"ג, עמ' 385; חיים לזר ליטאי, מצדה של וארשה, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 48. בקטעי יומן שהתפרסמו לאחרונה כותב חיים לזר: 'במיוחד קראתי תגר נגד מנהיגי תנועת הצה"ר ובית"ר אשר צריכים היו יותר מכל מישהו אחר, הודות לחינוך שקיבלו, להבין את המצב לאשורו ולהישאר עם המוני חניכיהם ולא להציל את נפשם בלבד', הארץ, 21.12.2007.
30. עדות פרץ לסקר, 15.12.1962, א"ז כב 43/1.
31. לזר ליטאי, פרקי בריחה, עמ' 90.
32. פלג, 'מנחם בגין והשואה', עמ' 50-51.
33. מ. בן-זאב [בגין], 'ימי מבוכה', המדריך – במת מפקדים, טו (מאי 1943). במאמר זה כתב בגין: 'יהודים חיים בפולניה – בהמוניהם. הם חיים בגיטאות; הם חיים במחנות ריכוז; הם חיים על יד בתי-חרושת שונים [...] התמותה ביניהם איומה. רבים ביניהם מוצאים להורג; אחרים מתים בדרך, בקרונות הסגורים; ורבים גוועים במחנות גופא. אך רבים, רבים חיים'. בגין מבסס את הערכתו על

את משפחתו הגרעינית, אביו, אמו ואחיו, שישבו בעיר מוצאו בריסק,³⁴ את משפחתו התנועתית, חניכי תנועת בית"ר, ואת העם היהודי, שבגין הגדירו לאורך השנים בשר מבשרו ודם מדמו. עזיבה זו תוארה במקומות שונים כסיבות לקיומו של תסביך השואה אצל בגין.³⁵

בגין שוחרר מהגולאג בשנת 1942 במסגרת הסכם שיקורסקי-סטלין והקמת צבא אנדרס, והגיע לארץ-ישראל באפריל באותה השנה.³⁶ עם בואו הוא החל להיות מעורב בענייני תנועת בית"ר. את עיקר מרצו השקיע בתעמולה למען הקמתו של צבא עברי עצמאי שיילחם לצד בעלות-הברית במלחמת העולם השנייה. בגין ראה בצבא כזה יתרון גדול לתנועה הציונית עם סיום המלחמה. עם זאת התנגד בחריפות לכל התגייסות אינדיבידואלית לצבא הבריטי. הוא המשיך להתנגד לכך גם בשמשו נציב בית"ר בארץ-ישראל, תפקיד שנבחר אליו באוגוסט 1942 וכיהן בו חודשים מספר.³⁷ בהתנגדות זו המשיך בגין את קו מחשבתו מאז פרוץ מלחמת העולם השנייה. במכתב לשמשון יוניצ'מן, ממלא מקום נציב בית"ר בארץ-ישראל, במאי 1940 טען בגין, שעל התנועה הרביזיוניסטית להיכנס למצב של המתנה: 'נזדיין בסבלנות: אולי יבוא שינוי במצב, ואם לאו, לא נועיל. במקרה זה יש לחכות, להבין ולהתכוון. וזה הכל'.³⁸ את המלחמה העולמית לא הגדיר בגין כמלחמתם של היהודים וראה בה, נכון לשנת 1940, בעיה של האימפריה הבריטית:

נסיונו האישי: 'כח ההסתגלות של האדם – אם רק משאירים אותו בחיים – הוא כמעט בלתי מוגבל. תנסו לשוחח עם אחד מאלה, אשר היו במחנה ריכוז רוסי ולא תאמינו, כי אפשר להתקיים בתנאים כאלה שבוע, או חודש. התאמינו, כי גם חודשים ואף שנים רבות מתקיים האדם שם?' (ההדגשה במקור).

34. באפריל 1943 עדיין חשב בגין שבני משפחתו נותרו בחיים. כראיה לכך הוא שלח טופס חיפוש קרובים ממשרדי המודיעין של הצ"ח (אממ"ב 20פ 5-1). במרס 1943 נולד בנו הבכור של בגין. במכתב לאהרון פרופס, שליח בית"ר בארצות-הברית, כתב שהוא קורא לבנו על שמו של זאב ז'בוטינסקי. לו היה יודע שאביו, שאותו העריץ, כבר אינו בין החיים, קרוב לוודאי שהיה קורא לבנו הבכור על שמו, זאב-דב. ראו: מנחם בגין לאהרון פרופס, 11.3.1943, א"ז פ 183/4.
35. הארץ, 23.4.1995, 13.8.2003, 19.5.2006; יחיעם ויץ, כנס באוניברסיטת חיפה, 20 במרס 2002; תום שגב, המיליון השביעי: הישראלים והשואה, ירושלים, 1991, עמ' 371; עפר גרוזובר, מנחם בגין: דיוקנו של מנהיג, תל-אביב 2006, עמ' 69.
36. בנושא זה ראו: ישראל גוטמן, 'יהודים בצבא אנדרס בברית-המועצות', יד ושם: קובץ מחקרים, יב (תשל"ח), עמ' 172-173; דב לוי, 'עלייה ו': בריחת חיילים יהודים מ"צבא אנדרס" בארץ-ישראל, 1942-1943, 'יהדות זמננו', 9 (תשנ"ה), עמ' 149-167.
37. על יחסו של בגין להקמת צבא עברי ועימותו בנושא זה עם אנשי בית"ר בארץ-ישראל שהתגייסו לבריגדה ראו: פלג, 'מנחם בגין והשואה', עמ' 81-86; על עימותו עם חניכי בית"ר בארץ-ישראל: פרטווקול מפגישת חיילים שהתקיימה ב-17 וב-18 באוקטובר 1942 במצודת זאב, א"ז כזא 1/11/13; אסתר שטיין-אשכנזי, בית"ר בארץ ישראל, 1925-1948, ירושלים, 1997, עמ' 204-208, 206.
38. בגין ליניצ'מן, 8.5.1940, אממ"ב 20פ 2/34/9 (ההדגשה במקור).

'בסטדיה זאת אין המלחמה המתנהלת עתה, מלחמתנו [...] במה היא 'שלנו'? האם בזה שהצד שכנגד הוא שונא היהדות? והקואליציה היא מצדה שונאה? אין זה עוד מספיק: אתה יודע יפה, כי לא תמיד שונא שונאי הוא באופן אוטומטי יידידי'.³⁹ בפגישה באוקטובר 1942 עם חניכי בית"ר בארץ-ישראל שהתגייסו לבריגדה, טען בגין שהמאבק האמיתי צריך להיות על אדמת ארץ-ישראל ולא באמצעות לחימה בצבא זר על אדמה זרה. עם זאת לא הציב בגין תאריך יעד שבו יפרוץ המאבק הזה. הוא הדגיש שהמאבק למען צבא עברי עצמאי הוא המאבק החשוב ביותר ונימק זאת בכך שהקמת צבא שכזה תהיה הישג גדול למען הציונות. אשר להתגייסות האינדיבידואלית אמר בגין שהתגייסות כזאת אינה מועילה פוליטית. לעומת זאת יש דרך אחרת, שהוא הגדירה 'מעשה היסטורי גדול כאן'. בשיחתו עם החיילים חזר בגין על דברים שכתב ליוניצ'מן בשנת 1940: יש זמנים שבהם צריך לדעת כיצד להתנהג בפסיביות, כלומר לשבת ולא לעשות דבר. אין הוא חושב כלל שאקטיביות, כלומר התגייסות לצבא הבריטי, היא הדבר הנכון לעשותו בעת ההיא. רק איחוד השורות בתנועה הרביזיוניסטית יוכל לאפשרות להקים 'משהו גדול שלם וחזק, אשר יביא את הניצחון המלא לנו'.⁴⁰ באוקטובר 1942 הוא כתב מאמר ובו המשיך את הקו הזה וטען, שכל מאבק בבריטים צריך להידחות עד אחרי המלחמה. גישה זו מתפרשת בכך שהוא עדיין קיווה להסתמך על הבריטים כמי שיקימו צבא עברי שיילחם לימין צבאם, ולא כחלק ממנו.⁴¹

בשלהי חודש נובמבר 1942 אישרה הסוכנות היהודית באופן רשמי את נכונותן של הידיעות על המתרחש באירופה. היא הדגישה בהודעתה שמדובר בהשמדה שיטתית ומחושבת של יהודי אירופה. לנוכח הידיעות מאירופה ואישורן בידי הגופים המוסמכים בארץ-ישראל הקצינה גישתו של בגין כלפי הבריטים. זמנו של 'המעשה ההיסטורי הגדול כאן', כדבריו של בגין, הלך והתקרב. בפברואר 1943 כתב בגין מאמר ובו טען שהבריטים אשמים במותם של יהודי אירופה יחד עם הגרמנים. את שיתוף-הפעולה ביניהם תיאר כך: 'השמדת יהודי אירופה אינה רק תולדה של זדון הגרמנים אלא גם של סגירת שערי מולדתנו ע"י האנגלים שמונעים ע"י כך את הצלה והגאולה'. בהמשך טען שהעמים הנאורים ובייחוד בריטניה 'נושאים באחריות ישירה להשמדת היהודים באירופה'.⁴² מסקנתו היתה, שהדרך היחידה להציל את היהודים שנמצאים במדינות אירופה שעדיין לא כבשו הגרמנים

39. שם (ההדגשה במקור).

40. פרוטוקול מפגישת חיילים ב'מצודת זאב' ב-17 וב-18 באוקטובר 1942, א"ז כ7א 1/11/13.

41. מ. בן-זאב [בגין], 'שרטוטי תכנית ציונית', המדריך: במת מפקדים, אוקטובר 1942. במאמר זה מקציב בגין את הזמן שעד קיץ 1943 להצלחת המערכה למען צבא עברי. לדבריו: 'אם עד אז לא יקום צבא עברי לאומי, הרי נהיה נאלצים להשלים עם הדעה, כי רק בתום המלחמה העולמית יבוא זמננו. יבוא הזמן לקרב ולפעולה המכריעה אשר יגשימו את הציונות' (ההדגשה שלי, א"פ).

42. מנחם בגין, 'כן – אפשר להציל!'; חרות – עתון חפשי, ז (1 בפברואר 1943).

היא בשחרור ארץ-ישראל מהכובש הבריטי. לדבריו: 'יהודי בולגריה והונגריה ושארית הפליטה מיהודי רומניה מצפים בכליון עיניים לצאת מתחת לחרב המתהפכת ולעלות למולדתם הלאומית. הוצאתם תלויה, אפוא, רק בזה אם נצליח לבטל את הגזירה האוסרת על היהודים לשוב לארצם. וזהו הדבר שאפשר להשיגו – אם נלחם באמת ובאופן ממש, ונסיק את כל המסקנות מהתנגדותה של אנגליה להצלה'.⁴³ בגין האמין שהדרך להצלה היא קודם לכול הקמת מדינה עברית, וזו תפתח את שערי הארץ ליהודי אירופה. הכלי לעשות זאת הוא מרד בשלטון הבריטי. את הלגיטימציה למרד כזה שאב בגין מההנחה שזוהי דרך ההצלה היחידה האפשרית. בעיניו הזירה שבה על העם היהודי להילחם, הזירה שבה ייקבע עתידו, היא ארץ-ישראל.⁴⁴

בנובמבר 1943 נבחר בגין לפקד על האצ"ל. כעבור שלושה חודשים פתח האצ"ל במרד בשלטון הבריטי, והסיבות המרכזיות שהציג בגין היו האדמה והדם. האדמה – אדמת ארץ-ישראל שאפשרה ללוחמי האצ"ל להתחבר לרוחם של הלוחמים היהודים בעבר, יהודה המכבי ובר-כוכבא; הדם – דמם של יהודי הגולה שבשמש יצא האצ"ל למרד. לדבריו נלחמו אנשי האצ"ל כאשר ארבע תחושות מקננות בהם: (1) תחושת המולדת; (2) תחושת החירות; ומעל שתי אלו: (3) תחושת הדם היהודי השפוך; (4) והתחושה שהמלחמה היא על עצם קיומו של עם ישראל.⁴⁵ בהכרזת המרד ציין בגין את השואה כרכיב מרכזי בהחלטה למרוד בבריטים: 'אין עוד שביבת נשק בין העם והנוער העברי לבין האדמיניסטרציה הבריטית בארץ-ישראל המסגירה את אחינו בידי היטלר. מלחמה לעם בשלטון הזה, מלחמה עד הסוף'. הלחימה תדרוש קורבנות רבים והיא נעשית מתוך נאמנות 'לאחינו אשר נשחטו ונשחטים, כי למענם הרינו נלחמים ולצוותם במוותם שמרנו אמונים'.⁴⁶

במהלך המרד בבריטים הזכיר בגין שוב ושוב את השואה ולקחייה. הוא שב והזכיר את היהודים שנרצחו באירופה כסיבה למרד וכלקח שיש ללמוד ממנו לעתיד. ואולם הלקח הוצג פעמים רבות על דרך השלילה. בגין ראה בגלות ובאופי היהודי הגלותי את אחד הגורמים המרכזיים שהובילו לשואה. בעטייה של הפסיביות היהודית בגולה, לדעת בגין, הותר דמם של היהודים. בחרתי כאן שני ציטוטים מתוך עשרות: 'מזהיר אתכם אפרם של מיליוני אחינו, שהיו לאפר מפני שהיו קודם לעפר – לעפר נרמס, המתפזר גרגיר גרגיר

43. שם. בגין אף ראה במאבק זה פתח של סיכוי להצלת היהודים במדינות שהגרמנים כבר כבשו: 'ואם נציל את יהודי בולגריה, הונגריה ורומניה, ישתנה מאליו גם מצבם של שאר הקיבוצים היהודיים באירופה [...] [הם] לא יהיו עוד הפקר'.

44. ראו על כך: אריה נאור, 'המרד: לגיטימציה ואתיקה של מלחמת שחרור לפי מנחם בגין', בתוך: יעקב מרקוביץקי (עורך), המורדים: מאבק האצ"ל בבריטים, ירושלים 2008, עמ' 95-126.

45. גאולה כהן (מנחה), מפגש היסטורי: מפקדי ההגנה האצ"ל והלחי מסביב לשולחן המרובע, תל-אביב 1986, עמ' 172-173. הספר יצא לאור בשנת 1986, אך הסימפוזיון עצמו התקיים בשנת 1966.

46. מנחם בגין, במחתרת, א, תל-אביב תש"ט, עמ' 23.

תחת רגלי רומסו'.⁴⁷ 'יהודי בגולה, יהודי בלי מולדת, יהודי נטול כוח, יהודי בלי שלטון ממלכתי נחשב בעיני הגויים [...] כטפיל מוצץ דם, שלא רק מותר ואפשר, אלא גם מצווה היא להשמירו'.⁴⁸

בכתביו יצר בגין סימביוזה בין שלילת הגולה לבין 'הכבוד היהודי', שאותו מייצגת האקטיביות היהודית בארץ-ישראל. מסקנתו היתה שהקיום הגלתי הבלתי-נורמלי והמנטליות הגלותית הפסיבית הם שאפשרו את השואה. את קורבנות השואה הגדיר בגין קורבנות שווא, קורבנות הגלות שלא התקוממו ולא הסתכנו.⁴⁹ בגולה ובמנטליות שפיתחו יהודי הגולה ראה בגין את שורש הרע. את הטוב והנשגב הציג בגין בדמותו של היהודי החדש, הארץ-ישראלי, המורד. יהודי זה השיל מעליו את המעיל הגלתי וחזר להתחבר לאבותיו הקדמונים, יהושע, בר-כוכבא והמכבים: 'אנו ציבור, שכל גבורת ישראל הקדמונית חזרה אליו מתוך מגע ישיר עם אדמת המולדת הרוויה דם גבורים וקדושים מדור לדור'.⁵⁰ במקום אחר, לאחר שהשווה בגין בין מורדי האצ"ל לבין המכבים, הוא ציטט קטע משיר של ז'בוטינסקי: 'אל תגידו כי איננו דם אבינו המכבי כי שלוש טיפות ממנו נמזגו בדם לבי'.⁵¹ לדעת בגין, המגע של בני העם היהודי עם אדמת ארצם חולל שינוי קוסמי באופיים ובמנטליות שלהם. שינוי זה משמעו סוף לפסיביות היהודית וחזרה לאקטיביות יהודית מורדת, שמטרתה הסופית היא שחרור לאומי, ואבותיה ההיסטוריים הם יהושע בן-נון, בר-כוכבא, ויהודה המכבי.

על בסיס הפרדה זו שעשה בגין בין יהודי הגולה והגולה בכלל לבין היהודי החדש הקם בארץ-ישראל אחרי אלפיים שנות גלות, הוא ביסס גם את גישתו למרד גטו ורשה. כפי שאראה בהמשך ראה בגין בשואה את סופו של פרק הגולה בתולדות העם היהודי, פרק שמסמלו העיקרי היה הפסיביות היהודית והפיכתו של העם היהודי לסובייקט היסטורי שאינו שולט בגורלו. מרד גטו ורשה, גם אם היה גילוי גבורה שהציל במעט את כבוד העם היהודי, עדיין שייך לפרק הגולה המקולל. לעומתו הציב בגין נרטיב חדש, נרטיב של שחרור לאומי היונק מהגבורה היהודית של לפני הגלות וממלחמות שחרור לאומי בהיסטוריה של המערב. שחרור לאומי שמטרתו מלחמת שחרור כובשת ושמסמלה העיקרי הוא מרד החשמונאים שפרץ במודיעין. לעומת זאת פסל בגין את המיתוס שזוהה יותר מכול עם מרד גטו ורשה, מיתוס מצדה, שאותו הציג כמלחמת ייאוש חסרת סיכוי ועתיד. בפרקים הבאים אפרט את גישתו.

47. שם, ג, עמ' 265. בספרו המרד, כתב כמעט את אותם הדברים: 'לא היו מיליוני יהודים לאפר במותם, אלא לאחר שהפכו אבק בחייהם. המון מבוהל ומפורד, שרצה רק לחיות, רק לחיות ושבת, או לא למד, כי יש והתקווה לחיים היא דווקא בסיכון החיים במלחמה נגד המוות' (ההדגשות במקור). מנחם בגין, המרד, תל-אביב 2003, עמ' 37.

48. בגין, במחתרת, א, עמ' 288.

49. שם, ג, עמ' 72, 87.

50. שם, א, עמ' 189.

51. יצחק אלפסי (עורך), האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים, ג, תל-אביב 1994, עמ' 381.

1944–1948: מודיעין ומצדה – מיתוס מחנך לעומת מיתוס שלילי

התייחסותו הראשונה של בגין למרד גטו ורשה הופיעה במאמר שכתב במאי 1943, ובו ניסה להראות שלא הכול באירופה אבוד, ויש יהודים רבים שאפשר להצילם. בהתקוממות היהודית בוורשה הוא ראה הוכחה לצדקתו: 'ומי שאומר: "הכל אבוד", הרי להתחמק הוא בא מחובת-מצפון, מחובת-מלחמה, לאחר שאנשי הגטו נתנו לנו את הדוגמה המזוהירה ביותר'.⁵² בהמשך ועד פרוץ המרד בכריטיים לא הזכיר עוד בגין את מרד גטו ורשה במאמריו. גם בכרוז הכרזת המרד בשלטון הבריטי לא הזכיר את מורדי גטו ורשה אלא את כלל יהודי אירופה הטבוחים.⁵³

בכל תקופת המרד בכריטיים הציג בגין את מאבקו של האצ"ל כמאבק לשחרור לאומי. את מרד גטו ורשה הוא לא הגדיר כסוג כזה של מאבק ולא הביא אותו כדוגמה ללוחמיו. בחוברת שהוציא בשנת 1944 הזכיר בגין את מלחמת השחרור של ארצות-הברית, של האירים, של דרום-אפריקה, של אוסטרליה ועוד. מרד גטו ורשה הוצג כהוכחה ליכולתו של הנוער העברי להילחם, אבל מיד הוסיף בגין הסתייגות: 'בארץ-ישראל הוא חי לא על אדמת נכר, אלא על אדמת המולדת. אדמה זו קוראת אליו ממעמקים; בדרכו אליה שומע הוא את פעמי הגדודים של המכבים ושל בר-פוככא'.⁵⁴ בגין הזכיר אפוא את מרד גטו ורשה אך מיד הפריד בינו לבין המרד על אדמת ארץ-ישראל. ועם זאת, בשלבים הראשונים של המרד בכריטיים השתמש בגין במרד גטו ורשה כאמצעי לביקורת על מנהיגי היישוב ולהצדקת מלחמתו של האצ"ל. את לוחמי האצ"ל השווה ללוחמים בגטו ואת מנהיגי היישוב – לאנשי היודנראט שניסו למנוע את המרידות. במקום אחר הוא תיאר את לוחמי האצ"ל כיחידים שמילאו את צוואתם של מורדי הגטו ביצאם לקרב מזוין נגד הבריטים בעוד אנשי היישוב המשיכו להתנגד לדרך המלחמה שהציג האצ"ל.⁵⁵

כתשעה חודשים לאחר פרוץ המרד כתב בגין מאמר ובו פנה לנוער היהודי בארץ-ישראל בהשוותו את המרידות באירופה למרידות בארץ-ישראל. המדרג העולה מדבריו ברור. על המרידות באירופה כתב:

ההיסטוריה שלנו באירופה 'נכתבה' במאידנק, בטריבליאנקה ובאושביניצ'ים. היו, אמנם, אי-אלה גלויים של רצון לאומי רבוני בגולה – ההתקוממות בורשה, ההתנגדות המזוינת בלמברג, בוילנה, כביאליסטוק, בגרודנו

52. מ. בן-זאב [בגין], 'בימי מבוכה', המדריך – כמת מפקדים, טו (מאי 1943).

53. אריה נאור, בהרצאה בכנס במלאות שישים שנה להכרזת המרד, אוניברסיטת חיפה, אפריל 2004, טוען שבגין ראה במרד של האצ"ל המשך ישיר של המרד בגטאות. גם יעקב שביט, המיתולוגיות של הימין, בית ברל 1986, עמ' 144, טען שלמרד גטו ורשה היתה השפעה מכריעה על עיצוב תפיסתו של בגין.

54. בגין, במחתרת, א, עמ' 43 (ההדגשה במקור).

55. שם, עמ' 48, 68.

ובכנרין – אך אין הם יכולים לשנות את התמונה הכללית, את העובדה כי מליוני יהודים הובלו לטבח והושמדו לפי החלטת מרצחים.⁵⁶

לדבריו ההתקוממות היהודית בגולה לא יכלה לשנות את ההיסטוריה היהודית, לא יכלה להציל את מיליוני הנרצחים. מכאן גם נובעת פחיתות החשיבות של מרידות אלו לעומת המרד בארץ-ישראל. המרד בארץ-ישראל, שיש לו חשיבות היסטורית, ביכולתו לשנות את עתידו של העם היהודי: 'השנוי ההיסטורי בארץ ישראל חל במחצית השניה של שנת תש"ד. הנוער העברי, אשר זאב ז'בוטינסקי קבע לו את התפקיד של גלגל התנופה במכונת העם, הוציא אותה מנקודת הקפאון, נטל לידיו את היזמה, הבליט את רצון האומה והתחיל במלחמה אקטיבית נגד השעבוד והדיכוי'.⁵⁷ ההפרדה בין הייאוש המגולם במלחמה בגטאות לבין התקווה המגולמת במלחמה על אדמת ארץ-ישראל היא הגורם המרכזי המבדיל בין שתי המרידות. בהשוותו את המורדים מצא בגין קווי דמיון לא מעטים: רצון ההקרבה, חוסר הכניעה להנהגה מתרפסת שניסתה למנוע את המרד, הבוז לאויב ולמוות. אך מיד לאחר ההשוואה הקפיד בגין להפריד: 'אחינו בגולה נלחמו מתוך יאוש ולמען הצלת כבוד האומה; אנו נלחמים מתוך אמונה ועיינינו נשואות לגאולת העם'.⁵⁸

באפריל 1946, שלוש שנים לאחר פרוץ מרד גטו ורשה, כתב בגין מאמר ובו השווה את המרד בגולה למרד של האצ"ל על אדמת ארץ-ישראל. מרד גטו ורשה הוגדר 'התנגדות מיואשת שהצילה את כבוד ישראל אך סימלה את שקיעת הגולה'. המרד בגטו איננו, בעיני בגין, מעשה ארץ-ישראלי בגולה, כפי שראו בו תנועות השמאל,⁵⁹ אלא סימל את סופה של הגלות ואת האסון הגלום בחיים הגלותיים; אסון שהוביל למלחמת ייאוש שסופה מוות. דברו על המורדים בגטו כתב בגין: 'אין פלא, שמאות אלפי היהודים בווארשה הכירה הובלו לטבח ללא התנגדות; ורק מתי מספר קמו ברגע האחרון, כדי להציל את הדבר היחיד, שהיה עוד לאל ידם להציל: את כבוד העם המושמד'. בעת היא הבין בגין שבעבור היישוב בארץ-ישראל היה מרד גטו ורשה לסמל, והוא משבח את המורדים ואת המרד, ואז מגיע לנקודת המפתח והיא הלקח שיש ללמוד ממרד גטו ורשה ומהסיטואציה ההיסטורית שבה הוא התרחש, וזהו לקח שלילי: 'מפעלם הוא נצח; גבורתם עליונה; ובפני זכרם ישתחוו דורות ועמים. אולם מלבד אמת זו, האמת שלהם, קיימת גם האמת שלנו. ואותה נאמר בגלוי: אוי לו לדור, אוי לו לעם, שבניו מגיעים למעמד של גיטו ווארשה'.⁶⁰ ומה יש ללמוד מלקח זה: 'יש להילחם לפני שהאויב השלים את ההסגר עלינו. יש להתקיף, כדי להגן על האומה'. בלא ההתקפה, שבגין מגדירה מלחמת שחרור, 'הפכנונו לעבדים, ירמסונו כתולעת וישחטונו כצאן, הן בגולה והן בציון'.⁶¹

56. שם, עמ' 112 (ההדגשה שלי, א"פ).

57. שם.

58. שם, עמ' 88.

59. על גישתן של תנועות השמאל למרד ראו לעיל הערות 1-4.

60. בגין, במחתרת, ב, עמ' 126 (ההדגשה שלי, א"פ).

61. שם, עמ' 126-127.

בגין לא מתח ביקורת על מורדי הגטאות עצמם ואף הדגיש את הגבורה הרבה של מאבקם. הוא גם ציין שהמורדים השיבו את כבודו של העם המושמד, מעשה שבעיניו יש לו חשיבות רבה. אין המורדים אשמים, אשמה המציאות האובייקטיבית שאליה נקלעו. קצי האשמה של בגין הופנו אל מנהיגי היישוב ומנהיגי הציונות האבולוציונית, שדגלו בגישת 'עוד עז ועוד דונם', ולא הקשיבו לאזהרותיהם של מנהיגי הציונות המדינית – הרצל, נורדאו וז'בוטינסקי. באפריל 1943 כתב בגין: 'ז'בוטינסקי התקרב בצעדי ענק החורבן. ניחש אותו תיאודור הרצל; לא ראה אותו אחד העם; הכריז עליו מכס נורדוי; לא הרגיש בו חיים ויצמן; הזהיר מפניו ראש בית"ר – אנשי התקציב לא שמו לב. במלחמה זו ניצחו נביאי השקר'.⁶² גם בתקופת המרד בכריטים היתה כתיבתו של בגין רצופה בהאשמות כלפי הנהגת היישוב: 'מה קטנים היו ראשי הדור ההוא, דור ההשמדה? מה מחריר עוורונם, מה פושעת אדישותם? [...] אין "מאשימים" תקופה; אין מקללים דור; אין מטילים דופי בצייבור גדול ומהומם. לא הציבור אשם: אשמים מנהיגיו'.⁶³ לאחר שהסתיימה מלחמת העולם השנייה כתב בגין, שהתנהגותם של מנהיגי היישוב עלולה להוביל את היישוב היהודי בארץ-ישראל למלחמת ייאוש כמו זאת שנכפתה על המורדים בגטו: 'שליטנו דנונו לחסד זרים, לשעבוד ולכליה. זוהי החלטתם. ואנו יודעים אותה. כי למודי נסיון אנחנו – בני דור ההשמדה [...] לא נהיה "משקיפים" לאסון האומה; לא נחכה עד שיכלאונו סופית בגיטו וניאלץ להלחם, כאחינו בורשה, מלחמת-יאוש'.⁶⁴ טענותיו של בגין כלפי מנהיגי היישוב היו אפוא שהם לא למדו את הלקח המרכזי שהתגלם במרד הייאוש של גטו ורשה. לקח זה הוא, שעל אנשי היישוב לקום ולהילחם על חירותם לפני שהם מגיעים למצב של ייאוש. בגין קרא למלחמת שחרור לאומית, מלחמה שאינה מלחמת ייאוש ומוצא אחרון. בדוגמאותיו למלחמות שחרור הוא לא הזכיר את המרד בגטאות. לעומת זאת הזכיר בישיבות של מפקדת האצ"ל את המרידות הלאומיות בוורשה ובפריז. לדבריו, מאוגוסט 1944 חובתו של האצ"ל היא 'לגולל את חרפת הטבח באירופה על-ידי מלחמה צבאית מתוך התקפה'. הדוגמאות לסוג כזה של לחימה הן, לדעת בגין, מאבקי השחרור של הפולנים והצרפתים שפרצו בקיץ 1944. את דבריו לחברי המפקדה סיכם: 'עלינו ללמוד מווארשה ומפאריס'.⁶⁵

62. מ. בן זאב [בגין], 'השאלה העיקרית', המדריך – במת מפקדים, יד (אפריל 1943).

63. בגין, במחתרת, א, עמ' 217-218. ביקורתו של בגין התמקדה פעמים רבות בחיים וייצמן. במקום אחד, במחתרת, ד, עמ' 101, כתב בגין: 'ישכח נא ד"ר וייצמן את "שמרנותו" [...] שמרנותו זו כבר המיטה אסונות מחירדים על עם ישראל. הן היא שסיכלה את תכנית נורדוי בשנות העשרים והיא שעמדה לשטן בהגשמת תכנית הפנוי – תכנית ההצלה – של ז'בוטינסקי בשנות השלושים. והתוצאה היתה: ששה מיליון יהודים שהפכו לאפר'. במקום אחר, שם, ג, עמ' 197, טען שווייצמן 'צריך היה, ביום השנה למות הרצל, ללכת שמה, לקבר השומם בווינה ולמחנות היסורים שבקרבתו. שם הוא צריך היה להוריד את הראש ב"בושה וכלימה" ולזעוק בשארית הכוחות: אשתי, בגדתי – סלחו לי'.

64. בגין, במחתרת, א, עמ' 233-234.

65. שלמה לב-עמי, 'הפרוטוקולים של מפקדת "הארגון הצבאי הלאומי", יולי-נובמבר 1944', הציונות, ד (תשל"ו), עמ' 410.

עם ההשוואה למלחמות שחרור ברחבי העולם ראה בגין חשיבות בהשוואת מלחמתו של האצ"ל למרידות בהיסטוריה היהודית בארץ-ישראל. כאמור הוא השווה את לוחמיו פעם אחר פעם לאנשי בר-כוכבא ולמכבים. ועם זאת מצדה היתה בעיניו מיתוס שלילי. לעומתה הוא העמיד את מודיעין, בסיס המוצא של החשמונאים למלחמת שחרור. בספטמבר 1946 הדגיש בגין שמלחמתו של האצ"ל 'איננה מסדה; היא מודיעין'.⁶⁶ כעבור זמן קצר הוא כתב מאמר שכותרתו 'לא ווישי, לא מסדה, אלא מודיעין'.

במצדה ראה בגין פרק של גבורה, אך גבורה שבאה בסימומה של תבוסה צבאית. לדבריו: 'אנו לא נחלנו עדיין כל תבוסה צבאית, הכוח העברי הלוחם לא נשבר, להיפך: הוא עולה וגובר תוך כדי מלחמה. אין אפוא, כל סיבה אובייקטיבית להרמת ידיים; אין גם כל סיבה להתאבדות'.⁶⁷ מודיעין לעומת זאת מסמלת בצורה המושלמת את המאבק על ארץ-ישראל, מאבק קשוח ומתמשך עם תקווה לעתיד של עצמאות וריבונות:

ולא אנו יצרנו את שיטת המלחמה הבלתי פוסקת, את שיטת ההתקוממות הכללית; יצורה אבותינו שיצאו ממודיעין. הם נלחמו בהר ובגיא; נלחמו במשך שנים ולא נלאו; מעולם לא וויתרו על שעל אחד מאדמת המולדת; מעולם לא קבלו את מרותם של 'ראשי העם' המתיוונים; וכך הגיעו, בדרך של קרבות דמים וקורבנות דמים, עד לירושלים. על כן, בפרוס השנה החדשה שגן נשנן לא את התורה השלילית של מר בן-גוריון, כי אם את התורה החיובית, את תורת הנצחון של החשמונאים: מודיעין. זוהי הדרך ובה נלך.⁶⁸

חודשים מספר אחר-כך, במרס 1947, השיב בגין לגורמים ביישוב שטענו שהאצ"ל מוביל למלחמת התאבדות על אדמת ארץ-ישראל. במאמר שכותרתו 'לא מצדה' הוא כתב: 'לא במסדה אנו רוצים. אנו רוצים, ועל כך הננו חוזרים השכם והערב, במודיעין'.⁶⁹ בעיני בגין השואה היא גורם מרכזי לפרוץ המרד ולא ההתנגדות היהודית באירופה בפני עצמה. שלא כמו מנהיגי היישוב ואנשי תנועות השמאל, לא ראה בגין במרד גטו ורשה דוגמה לחיקוי. הוא ראה במרד זה ובהשוואתו לקרב הייאוש במצדה ניגוד לנרטיב לאומי אופטימי עם מטרה של שחרור בעתיד. כבודו של מרד גטו ורשה במקומו מונח כקרב התאבדות שהשיב חלק מהכבוד היהודי שנעלם במחנות המוות והריכוז הגרמניים, אך אין ללקחיו מקום

66. בגין, במחתרת, ב, עמ' 244 (ההדגשה במקור).

67. מנחם בגין, 'לא ווישי, לא מסדה – אלא מודיעין', חרות, סב, ספטמבר 1946. מאמר זה היה תגובה לדברים שאמר חודש לפני כן בן-גוריון בוועידת מפא"י. בן-גוריון יצא נגד 'תסמונת הקרב האחרון' שנקשרה למצדה והציב ססמה 'לא מצדה ולא וישי'. כלומר, לא מהלך של התאבדות כוללת ולא מהלך של כניעה מבישה. ראו: טוביה פרילינג, חץ בערפל: דוד בן-גוריון, הנהגת היישוב ונסיונות הצלה בשואה, קריית שדה בוקר 1998, עמ' 152-154. בגין בתגובתו משווה את מעשי בן-גוריון למעשי ממשלת וישי ששיתפה פעולה עם הנאצים.

68. בגין, 'לא ווישי, לא מסדה – אלא מודיעין' (לעיל הערה 67) (ההדגשות במקור).

69. בגין, במחתרת, ג, עמ' 16.

בנרטיב שרצה בגין לשרטט – נרטיב של מאבק שחרור שבו הניצחון הוא העיקר, ולא התבוסה. סיפור מודיעין היה דוגמה מצוינת למיתוס שישתלב בנרטיב הזה. סיפור מצדה וקרב הייאוש של יהודי ורשה לא.⁷⁰

במאי 1948, ימים ספורים לפני הקמת מדינת ישראל, כתב בגין מאמר שכותרתו 'לקח המרד האבוד': 'המרד, שפרץ בפסח תש"ג בגיטו וארשה, היה מרד של נידונים למיתה. גבורה היתה בו ויאוש. גבורה עילאית ויאוש תהומי. זו היתה מלחמה למות כבוד יותר מאשר לחיי כבוד'.⁷¹ מרד גטו ורשה סימל בעיניו את סופה של הדרך השגויה של יהדות אירופה, אמנם סוף הרואי ומכובד, אך סוף בלא כל עתיד. במרד שפתח בו בגין על אדמת ארץ-ישראל צפון עתידו של העם היהודי, עתיד של עם שילמד מלקחם של היהודים בשואה. עם שיאגור נשק, עם שיראה את המציאות נכוחה ויאמין לגויים המצהירים שהם רוצים להשמידו, עם שיחיה באחוה, אחווה שהיא 'צוו החיים ופרי נסיונם של טבוחי הגולה ומורדי היאוש'.⁷² מורדי הגולה וטבוחי הגולה כרוכים אצל בגין אלו באלו. שניהם מייצגים מציאות נוראית שאסור שתחזור על עצמה על אדמת ארץ-ישראל – שניהם כרוכים בלקח אחד שמשמעו שלילת הגלות היהודית וקידוש העתיד על אדמת ארץ-ישראל: 'נלמד מגיטו ורשה. נלמד גם מטבוחיו וגם ממורדיו, כדי שציון לא תהיה לגיטו, כדי שהגיטו לא יהיה לתל-חרבות ולקבר אחים, וכדי שמלחמתנו לא תהיה מלחמה למען המוות, כי אם מלחמה למען החיים, למען החרות'.⁷³

בשנים 1944-1948 פיתח בגין מערכת סמלים ששאבה את כוחה משני מוקדים מרכזיים: (1) מרידות בארץ-ישראל בימי בית ראשון ושני, שהחשוב שבהם הוא מרד החשמונאים שפרץ מהעיר מודיעין וכבש את ארץ-ישראל כולה; (2) מרידות לאומיות שפרצו באירופה בזמן מלחמת העולם השנייה ומאבקי שחרור לאומי מההיסטוריה של המאות האחרונות. לוחמיו של בגין באצ"ל הושוו פעם לאלו ופעם לאלו. לעומתם הציב בגין מערכת סמלים שייצגה את הדרך השגויה, ושני הבולטים שבהם היו: (1) גורלם של יהודי הגולה וסופם המר שהוביל למלחמת התאבדות חסרת סיכוי בגטו ורשה; (2) מיתוס מצדה שגם סופו

70. על הסכנה שבהגעה למצב של גטו על אדמת ארץ-ישראל, מצב שהמוצא היחיד ממנו יהיה מלחמת ייאוש חסרת סיכוי, חזר בגין פעמים רבות במהלך תקופת המרד בכריטיים. לדוגמה: בגין, במחתרת, ג, עמ' 289: 'יזכור עם ישראל את גבוריו-לוחמיו שסללו בפניו, בגופותיהם, את הדרך לחיי חרות וכבוד. יזכור עם ישראל את צוואתם הכתובה בדם לבם: לא להשלים עם השעבוד; לא להכנע לעריץ; לא ללכת לגיטו; לקום ולמרוד בעוד מועד וכאן רומז בגין על מרד גטו ורשה שנפתח באיחור והיה למלחמת התאבדות; לאגור ברזל; ללמוד קשת; להלחם ולשחרר את המולדת. יזכור עם ישראל את לקח השחיטה בגולה ואת תורת ההתקוממות במולדת – ויגאל וייגאל'. שם, ד, עמ' 27: 'תוכנית האויב [הבריטי] היתה ונשארה: הנצחת השעבוד והפוזר של עמנו; גזילת מולדתנו; כליאתנו בגיטו. וברבות הימים – השמדה טוטאלית' (ההדגשות שלי, א"פ).

71. שם, ד, עמ' 323.

72. שם, עמ' 324.

73. שם, עמ' 325.

מלחמת התאבדות, התאבדות שסופה אינו שחרור לאומי אלא כיליון. בדומה לאנשי היישוב ולמנהיגיו הצמיד בגין את מצדה וגטו ורשה לאותו רצף היסטורי. אך בעיניו זה היה רצף היסטורי שלקחו שלילי. מהצבתו של מרד גטו ורשה בצד השלילי של המשוואה נגזר גם יחסו של מנחם בגין אליו. כפי שנראה בהמשך, לאחר שקמה מדינת ישראל לא השתנתה גישתו של בגין. סיכוייו של מרד גטו ורשה ושל הארגון הלוחם הבית"רי להיכנס לפנתאון הגבורה של תנועת החרות לאחר הקמת מדינת ישראל היו קטנים מלכתחילה.

מחוץ לפנתאון: יחסו של בגין למרד גטו ורשה ולאצ"י אחרי קום המדינה

הבחנותיו של בגין בין מרד גטו ורשה לבין המרד של האצ"ל בארץ-ישראל לא השתנו לאחר קום המדינה. בספרו המרד, שמהדורתו הראשונה יצאה בשנת 1950, חזר בגין והשווה בין מודיעין, הסמל שאימץ לייצוג מאבקו של האצ"ל, לבין מצדה. כך הוא כתב: 'המרד נגד השלטון הבריטי לא נסתיים בצורה שבה נגמרה ההתקוממות נגד הרומאים; לא מצדה, כי אם מודיעין מסמלת את המרד העברי האחרון. והסיבה היא פשוטה. המרד התבסס לא רק על רגש טבעי, אלא גם על שכל בריא [...] הרגש הוליד את הגבורה; ההגיון יצר את האיסטרטגיה; האיסטרטגיה הבטיחה את הנצחון'.⁷⁴ בגין המשיך גם בקו של השוואת מרד האצ"ל למאבקי שחרור לאומי של עמים אחרים. בספרו הזכיר את מאבקי השחרור של היהודים, האמריקנים, האירים והצרפתים. כמו כן ציין את מאבקן של המחתרות הלאומיות באירופה בנאצים בהדגישו שמאבקו של האצ"ל היה קשה יותר מכיוון שנעשה בלא כל עזרה חיצונית.⁷⁵ מרד גטו ורשה שהיה ראשון המרידות באירופה הכבושה בידי הנאצים, ומחולליו היו קבוצה מסוגרת שלא קיבלה כל עזרה מבחוץ, לא הוזכר בספרו של בגין כלל.

בשנות החמישים היה בגין עסוק במלחמת זיכרון שמטרתה היתה הכנסת לוחמי האצ"ל לפנתאון הגבורה של מדינת ישראל והדגשת חלקו של האצ"ל בהקמת המדינה.⁷⁶ בצד מאבק זה עסק בשנים אלו במאבקים ציבוריים שהיו קשורים לשואה, כגון השילומים, היחסים עם גרמניה ופרשת קסטנר. בגין לא ניצל את האפשרות להעלות לתודעה הלאומית בישראל את חלקה של בית"ר בלחימה בגטאות בכלל ובמרד ורשה בפרט. ביומנו של חיים לזר, ממנהיגי הלוחמים והפרטיזנים של תנועת בית"ר, עולה ביקורת על בגין בנושא זה כבר בזמן המאבק נגד השילומים מגרמניה:

ראוי לציין עד כמה אנשי תנועתנו, ובעיקר מנהיגיה, שוב הפעם החמיצו הזדמנות להוציא את המונופולין על גבורת הגיטאות והפרטיזנים מידי מפ"ם: שעה שבאספות

74. בגין, המרד, עמ' 64.

75. שם, עמ' 80-83, 190.

76. לבל, הדרך אל הפנתאון, עמ' 97-258.

הנערכות מטעם מפ"ם מופיעים כמה וכמה פרטיזנים ולוחמי גיטאות, ועל הכרוז שפרסמו גם כן חתומים הנ"ל [...] הרי מנהיגי תנועתנו לא מצאו לנכון ולנחוץ ולמועיל להזמין לאספות שהיא עורכת כנואמים, אף אחד מלוחמי הגיטאות והפרטיזנים או מיושבי המחנות.⁷⁷

נראה שדבריו של לזר נבעו מתסכול עמוק, ותסכול זה הלך וגבר במהלך שנות החמישים. במאמרים שכתב בגין בשנים אלה ובכנסים שנאם בהם הוא הקפיד להדגיש את גבורת האצ"ל ואת חשיבות מאבקו. במאמר לקראת כנס 'דור המרד', שהתקיים באפריל 1958, מנה בגין כמה וכמה מופתים היסטוריים ובהם עולי הגרדום, לוחמי עכו ואסירי ציון וציינ: 'זכותנו לא תושכח ולא תוכחד. היא תעל ותחיה'. לכנס 'דור המרד' עצמו הוזמן נציג של המחתרת הצרפתית שלחמה במלחמת העולם השנייה. הוא צעד שלוב זרוע עם בגין ולצדו ותיקי ניל", ותיקי המחתרות, קציני מפקדות האצ"ל, כובשי יפו ועוד.⁷⁸ מורדי בית"ר בזמן השואה לא לקחו חלק בכנס הזה.

מרד גטו ורשה בכלל ולוחמי אצ"י בפרט לא היו על סדר יומו של מנחם בגין בשנות החמישים.⁷⁹ בשנות השישים חזר בגין להתמודד ישירות עם נושא מרד גטו ורשה וחלקה של תנועת בית"ר בו. הגורם העיקרי לכך היה הופעת ספרו של חיים לזר על חלקה של בית"ר במרד גטו ורשה. בספר זה, שבפתיחתו לא נחסכה ביקורת גם ממנהיגי בית"ר שהותירו את חניכיהם בודדים אל מול הכיבוש הגרמני, הובא לראשונה סיפורו של אצ"י והודגשו חלקו המרכזי במרד וראשוניותו של הארגון, שלטענתו של לזר הוקם ופעל לפני אי"ל.⁸⁰ שמו של הספר 'מצדה של וארשה' היה סמלי ביותר בזיקה לגישתו של בגין למרד הזה. ואכן בשנת 1963 נאם מנחם בגין בעצרת במלאות עשרים שנה למרד גטו ורשה. בנאום חזר בגין על השוואתו בין מודיעין למצדה, ועל גישתו ולפיה הלקח שנלמד ממצדה שהשוותה למרד גטו ורשה הוא לקח שלילי. כותרת הנאום מדברת בעד עצמה — 'יש ללמוד ממצדה איך לא להגיע אליה, ממודיעין כיצד לעשותה'. המרד בארץ-ישראל מוזכר כמרד שתכליתו איננה מוות בכבוד, אלא מרד למען חיי חירות. הלקח המרכזי ממרד גטו ורשה הוא:

לעולם לא להגיע אליהם. כלומר, לא לגיטו ולא למרד של גיטו. לשון אחרת, היסטורית, הנישאת אלינו מימי קדם ועד עצם היום הזה: מה יש ללמוד ממצדה? —

77. חיים לזר, יומן אישי, 19.3.1952. תודתי לשרה אוסצקי-לזר שאפשרה לי לקבל קטעים מיומנו של אביה. פרילינג, 'על עבר ועל ייצוגי עבר' (לעיל הערה 16), עמ' 73-75. על יחסה של 'חרות' לניצולי השואה בשנות החמישים: Hanna Yablonska, 'The Commander of the "Yizkor" Order', in: S. Ilan Troen, Noah Lucas (eds.), *Israel: The First Decade of Independence*, Albany, NY 1995, pp. 211-228

78. חרות, 4.4.1958; לבל, הדרך אל הפנתאון, עמ' 247-248.

79. ראו: שטאובר, הלקח לדור, עמ' 105-110.

80. לזר, מצדה של וארשה.

כיצד לא להגיע אליה. מה יש ללמוד ממודיעין? – איך לעשות אותה [...] כי הדרך שנסללה בימינו על ידי לוחמים ומורדים, היא לא אבדון עם כבוד, אלא כבוד עם נצחון.⁸¹

גישתו של בגין למרד גטו ורשה לא השתנתה אפוא, וכך גם ראיית הלקח ההיסטורי ממרד גטו ורשה כלקח שלילי. בשנת 1963 חזר בגין על הדברים שכתב בזמן המרד בכריטיים, ואף ציטט בנאומו קטעים שכתב במחתרת. בגין מנה בנאומו ארבע סיבות מרכזיות שהובילו לשואה. בארבעתן אשמים יהודי אירופה: (1) ההנהגה היהודית שהרגיעה את היהודים והורתה להם להישאר על אדמת אירופה; (2) אמונתם של היהודים במצפון העולם שיגן עליהם; (3) שנאת היהודים את הנשק והמלחמה; (4) אהבת החיים של יהודי הגולה, שלא אפשרה להם לקום ולהילחם ולסכן את חייהם. בהמשך הנאום קרא בגין לקדש את גבורת ההתנגדות הפסיבית של קורבנות השואה,⁸² ובסופו הגיע לקורות אצ"י במרד. בגין מחה על העלמת חלקו של אצ"י וציין את היותו הארגון הראשון שלחם בגרמנים. הוא ציטט מקורות על המרד, שאל כיצד קרה שרבים ידעו על חלקה של בית"ר במרד אך השתיקו אותו. את הנאום סיים בגין, כפי שראינו, בחזרה על הלקח השלילי הגלום בהגעה למצב של גטו ורשה.⁸³

בשנת 1966 חזר בגין שוב על גישתו. במפגש של ותיקי המחתרות משמאל ומימין הוא אמר: 'אני רואה הבדלים בין שני מאורעות היסטוריים אלה: ההתנגדות כפי שהייתה בגולה והמלחמה לסילוק השלטון הבריטי מהארץ. אני חושב שהמלחמה בגיטאות הייתה מיועדת למוות של כבוד, גם של הלוחמים שנמנו עם השרידים האחרונים. בארץ ישראל

81. מנחם בגין, חרות, 19.4.1963; אממ"ב, op-262 (ההדגשה שלי, א"פ). בעוד בגין העדיף לרומם אל מול מצדה את המיתוס של מודיעין, אחרים העדיפו להציג אל מול מצדה את הנרטיב של יבנה וחקמייה כנרטיב המייצג את אופיה האמיתי של היהדות. ראו: Zerubavel, *Recovered Roots*, pp. 200-203

82. בגין חזר כמה פעמים על קדושתה של ההתנגדות הפסיבית. הוא אף הקדים בדבריו לציין את ההתנגדות הפסיבית לפני האקטיבית. בגין ראה באביו זאב-רב סמל לגבורה היהודית ולכבוד הלאומי היהודי, ואביו היה הדמות הנערצת עליו ביותר בצד זאב ז'בוטינסקי, ולדבריו הוא הלך בראש יהודי העיר בריסק ושר את 'התקווה' ואת 'אני מאמין באמונה שלמה' דקות לפני שהטביעו אותו הגרמנים בנהר. הגורל האישי של בני משפחתו שנרצחו בידי הגרמנים בעיר בריסק היה בעיני בגין ייצוג של מציאות החיים והמוות בשואה. בייצוג זה תפסה ההתנגדות הפסיבית, שהתגלמה במעשיו של זאב-רב בגין לפני מותו, את המקום הראשון. ראו בנושא זה: פלג, 'מנחם בגין והשואה', עמ' 30-37, 68-69.

83. לעיל הערה 70. גישתו של בגין למרד גטו ורשה לא השתנתה במהלך השנים, אבל בחברה הישראלית חלו שינויים שהפכו את נרטיב מצדה מנרטיב שייצג את הלחימה והגבורה היהודית בשואה לנרטיב המייצג את האסון היהודי בשואה ואת הסכנה שמצויה בה מדינת ישראל העלולה לקרבה שוב למצב של ייאוש כפי שהשתקף בשואה ובמצדה. גישה זו התקרבה ברוחה לגישתו של בגין כלפי מרד גטו ורשה כלקח שלילי, שצריך להיזהר מלהגיע למצב כזה. על השינויים ביכרון הקולקטיבי הישראלי כלפי מיתוס מצדה ראו: Zerubavel, *Recovered Roots*, pp. 194-197

התנהלה, על פי המושגים המקובלים, מלחמה לשחרור לאומי.⁸⁴ בשנת 1968, בהיותו שר בממשלה, נאם בגין בעצרת לציון 25 שנה למרד גטו ורשה והזכיר את חלקו של הארגון הבית"רי במרד ושאל הכיצד ידוע שמו של מפקד אי"ל מרדכי אנילביץ' בעוד שמו של מפקד אצ"י פאבל פרנקל אינו ידוע בציבור כלל. בגין השאיר את שאלתו בלי תשובה, אך שב והזכיר את הלקח ממרד גטו ורשה ומהשוואה בכלל: 'מצווים אנו לפעול למחיקה מוחלטת של המילה "השמדה" כשהיא מכוונת אל היהודים, מהמילון של כל העמים'.⁸⁵ לקח אחר נובע מהפיצול שבין הארגונים השונים בזמן המרד, ויש ללמוד 'שמו'ל סכנה חייבים לעמוד מאוחדים'.⁸⁶ בגין המשיך אפוא לדבוק בגישתו ולפיה מרד גטו ורשה הוא חלק מהאסון היהודי בשואה. ההיסטוריה, לדעת בגין, נעשתה במחנות המוות. גבורתם האישית של מורדי הגטאות לא שינתה את התמונה ההיסטורית המלאה, שבה מרידות אלו היו פרטים צנועים לעומת מכלול ההשמדה והרצח. הלקח מהמרד איננו רק הלקח של אומץ הלב ושל הלחימה, אלא גם הלקח של מניעת פיצול בעם ושל אוזרה מפני סכנת השמדה נוספת המאיימת על העם היהודי. בתוך כך הרגיש בגין את הגבורה הפסיבית של המוני היהודים בשואה, גבורה שלפי השקפתו היא המייצגת האמיתית של הגורל היהודי בשואה. ביום השואה, כעבור שבועיים, קידש בגין במאמר את זכרם של הנספים ויצא נגד השאלה שרווחה כלפי ניצולי השואה, 'למה לא מרדתם?': 'אנחנו אשר ממסדה למדנו כיצד לא להגיע אליה וממודיעין איך לעשותה, אנחנו לא נשאל אותם, בשום אופן, למה לא נלחמתם'. הוא הזכיר בקצרה גם את גבורתם של המורדים, אבל כרך את המורדים ואת הנרצחים בלקח אחד משותף: 'מהותן של גבורה וקדושה אלו מהי? לעולם אל תהא עוד השמדת יהודים [...] כך נקיים את צוואתם החרישית של יקירי נפשנו, של קדושינו'.⁸⁷ כל שנות השישים דבק בגין בהשקפתו שמרד גטו ורשה הוא חלק מסיפור ההשמדה של יהודי אירופה. המרד לא הוצג כנפרד מהשמדת היהודים אלא כרצף אחד עם לקחים שהוצגו פעם אחרי פעם על דרך השלילה. הוא חזר על הצגתו את מרד האצ"ל כמרד לאומי משחרר לעומת מרד גטו ורשה כמרד של בודדים חסרי סיכוי, שסימל את סופה של הגלות היהודית. מודיעין הוסיפה להיות המיתוס שיש להתחנך עליו ולאורו יש ללכת; מצדה נקשרה אצלו ישירות למרד גטו ורשה, והיא המיתוס השלילי, המסמל את הכיליון היהודי.

הכרעה רעיונית זו של מנחם בגין היא שהכריעה את גורלו של אצ"י לשכחה היסטורית. מרגע שמנהיג התנועה שהמשיכה את דרכם הרעיונית של לוחמי בית"ר והיתה אמורה להבליטם ולהילחם על מקומם בזיכרון הקולקטיבי הישראלי לא עשה זאת, הסיכוי להיכנס לפנתאון הגבורה הישראלי נעשה נמוך מאוד.

84. כהן, מפגש היסטורי, עמ' 78.

85. היום, 10.4.1968.

86. שם.

87. שם, 26.4.1968. כבר בתקופת המרד הרגיש בגין שההיסטוריה האמיתית של השואה היא זו הנכתבת במחנות המוות ולא זו של מרידות היהודים בגטאות. ראו לעיל הערה 56.

בחודש מאי 1977 ניצח מנחם בגין בבחירות והגשים את חלום חייו – לעמוד בראש ממשלת ישראל. אחת מהצעות החוק הראשונות שהגיש היתה לאחד את יום השואה עם ט' באב ולהעביר את הנצחת הפרטיזנים והלוחמים בגטאות ליום הזיכרון לחללי צה"ל. עד סוף שנות השישים הכחין בגין בין קרבות הייאוש בגולה לבין קרבות השחרור על אדמת ארץ-ישראל. ואולם בשנות השבעים ניכר שינוי בגישתו באמרו: 'מעולם לא יכולתי להבין איך אפשר להפריד בין דם לדם, בין גבורה לגבורה. מורדי הגיטאות והפארטיזנים נלחמו למען עמנו, ולמען עמנו נלחמו בארץ-ישראל'.⁸⁸ את הצעתו זו של בגין התקיפו בחריפות הן הלוחמים והפרטיזנים והן אנשי רוח וחינוך. היא ירדה מסדר היום של הכנסת בנובמבר של אותה השנה.⁸⁹

האם גישתו החדשה של בגין התבטאה גם בנסיגות לחזור ולשלב את מורדי הגטאות מתנועתו בנרטיב השחרור הלאומי של תנועת החרות? התשובה שלילית. מאז שנעשה ראש הממשלה עסק בגין כאחוז בולמוס בתיקונו של הנרטיב הממלכתי הישראלי ובהכנסתם לפנתאון הגבורה של ארגונים ואישים מלח"י ומפקדה אברהם שטרן ועד אנשי ניל"י ועולי הגרדום,⁹⁰ אבל לא מצא מקום להדגיש את קרב הגבורה הבית"רי על חורבותיו של גטו ורשה. בעוד גיבורים של הימין הרביזיוניסטי ושל האצ"ל זכו להבלטה ולהוקרה, ראה בגין במורדי הגטאות גוש אחד שאותו קרא לצרף למורשת הגבורה של יום הזיכרון הישראלי. השנים הארוכות שבהן נעדר אצ"י ממערך הנרטיבים והסמלים של תנועת החרות עשו את שלהן. היותו של מנחם בגין ראש ממשלת ישראל לא שינה את התמונה והשאיר את מאבקי הזיכרון בידיהם של קומץ ותיקי הלוחמים, הפרטיזנים ובני משפחותיהם.⁹¹

במהלך השנים הועלו השערות אחדות בנוגע לסיבות להשכחת אצ"י: (1) רוב לוחמי אצ"י ומפקדיו לא שרדו וזה מה שהוביל להשכחת הארגון; (2) השמאל הציוני בראשות מפ"ם השתלט על מיתוס מורדי הגטאות ולא נתן לאחרים דריסת רגל בתוכו; (3) נגד אצ"י התנהלה מערכה פוליטית זדונית שתכליתה להשכיח את חלקו ולרום את אי"ל; (4) לא נשמר מספיק חומר היסטורי על אצ"י כדי לשחזר ממנו את קורותיו של הארגון.

88. מנחם בגין, דברי הכנסת, 2 באוגוסט 1977. בשנת 1989 כתב בגין דברים ברוח דומה. ראו: אפרים ויכסלפיש, אלף לוחמי בית"ר, תל-אביב 1989, עמ' ז-ח.

89. למאמרי עיתונות מכל גוני הקשת הפוליטית, שהופיעו בשנת 1977 ותקפו את גישתו של בגין, ראו: א"ז כ7 32/20. על הורדת ההצעה מסדר היום ראו: דברי הכנסת, 22 בנובמבר 1977.

90. לבל, הדרך אל הפנתאון, עמ' 351-488.

91. על כך שגם אחרי שנעשה ראש הממשלה לא פעל בגין להכנסת אצ"י לזיכרון הקולקטיבי הישראלי ראו: Libionka and Weinbaum, 'Deconstructing Memory and History' (above note 15), p. 100. בריאיון לידיעות אחרונות, שפורסם ב-11.4.2008, השיב משה ארנס על השאלה מדוע לא השקיע בגין מאמצים להנצחת אצ"י לאחר שנעשה ראש הממשלה: 'יכול להיות שהיו לו רגשי אשמה. אני לא יודע, מי בכלל יכול להבין את נפש האדם'.

כל ההשערות הללו נכונות והן חלק מההסבר להיעדרו של אצ"י מהמיתוס של מרד גטו ורשה ומהזיכרון הקולקטיבי הישראלי. ואולם במערך הסיבות ההיסטוריות והפוליטיות להיעדרו של אצ"י מפנתאון הגבורה יש לדעתי לייחס משקל גבוה מאוד לכך שמנחם בגין – מנהיגה של בית"ר בפולין לפני המלחמה, מנהיגו המיתולוגי של המרד בכריטיים לפני קום המדינה ומנהיגה הבלתי-מעורער של תנועת החרות, ממשיכתה הפוליטית של התנועה הרביזיוניסטית אחרי קום המדינה – לא ראה חשיבות היסטורית-חינוכית במרד גטו ורשה. עובדה זו היא שהכריעה את גורלו של אצ"י לשכחה.

אפשר להניח שאחד משיקוליו של בגין בהשכחת מלחמתו של אצ"י על אדמת פולין היה עצם העובדה שהוא עצמו נמלט מפולין עם פרוץ מלחמת העולם השנייה והשאיר את חניכיו מאחור. האשמתו ש'נטש את הספינה הטובעת' ריחפה כצל מעל מעשיו, אך נותרה בצל ולא פגעה בתדמיתו. השארתה בצל יכולה גם כן להיות שיקול של בגין שלא לדומם את תנועת בית"ר בפולין הכבושה ואת ארגונה הלוחם, אצ"י. אינני רואה בנקודה זו שיקול מרכזי. זהו קשר סיבתי שקיומו לא הוכח, אך עדיין ראוי לציין בדיון על בגין ויחסו למרד גטו ורשה.⁹² עוד הסבר ליחסו של בגין לאצ"י נובע מההשערה ולפיה רצה בגין להפריד בין תנועתו החדשה, 'חרות', לבין שורשיה ההיסטוריים – התנועה הרביזיוניסטית ומפלגתה הצה"ר ותנועת בית"ר. יש עוד לזכור, שהיחסים בין ותיקי בית"ר בארץ-ישראל שהתגייסו לבריגדה לבין בגין היו מתוחים מאז שנת 1942, וכך גם יחסו עם שארית הפלטה הבית"רית. כמו כן התקיף בגין בחריפות את אנשי הצה"ר שהתנגדו לדרכו הלוחמת של האצ"ל. עם קום המדינה החליט בגין להקים תנועה נפרדת במחשבה שתנועה כזאת תמשוך קהלים חדשים, קהלים שהיו עלולים להירתע מתדמיתה הרצינית והמיושנת של הצה"ר.⁹³

לדעתי, מעל כל הסיבות שצינתי, הפתרון לשאלת מנחם בגין ויחסו למרד גטו ורשה נמצא בהבדלה האידאולוגית שיצר בגין בין מצדה למודיעין; בין הגולה והשואה לבין השיבה לארץ-ישראל והתקומה; בין המרד בגטאות למרד על אדמת ארץ-ישראל. הבדלה זו היא שהטתה את כף ההיסטוריה לרעתו של אצ"י ולוחמיו. למרד גטו ורשה לא היה מקום בנרטיב של תנועה לאומית משחררת. בגין הציג תמיד את מרד גטו ורשה על דרך השלילה,

92. יש התבטאות אחת של בגין שבה הוא מתייחס ישירות לאפשרות שהיה נשאר בוורשה ומשתתף במרד. הוא דיבר על האפשרות של איחוד בין הארגונים הלוחמים. לדבריו, גם לו היה נשאר בוורשה ולא עובר למזרח לא היה כל סיכוי לאיחוד: 'הארגון הלוחם השמאלי לא רצה בנו בשום אופן'. ראו: דינה ילין, 'התנועה הרביזיוניסטית ובית"ר בהנהגה ובמרד בגטאות ורשה, לודז', וילנה וקובנה, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת תל-אביב 1983, עמ' 167.

93. ויץ, ממחירת לוחמת למפלגה פוליטית, עמ' 110-111; זאב צחור, 'ממשיך או אלטרנטיבה', הארץ, 13.8.2003; אורנה מילר, "'הקבוצה העברית': אידיאולוגיה ופוליטיקה: ממשלת האצ"ל בארצות הברית עד לסיעת "למרחב" בתנועת-החרות', עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר-שבוע 2002, עמ' 55-57; פרילינג, 'על עבר ועל ייצוגי עבר' (לעיל הערה 16), עמ' 77. על היריבות עם ותיקי בית"ר ראו לעיל הערה 37.

כדבר שיש ללמוד ממנו כיצד לא להגיע אליו. מרד גטו ורשה ייצג את הגלות היהודית חסרת התקווה, את חוסר התקווה שהשואה היתה מאפיינה הנוראי, אך גם האחרון. לעומת זאת ייצג מרד האצ"ל בכריזטים את העתיד היהודי מלא התקווה על אדמת ארץ-ישראל. מנחם בגין לא ראה במרד גטו ורשה את החשיבות ההיסטורית והחינוכית שראו בו מנהיגי תנועות השמאל. ומשעה שחלקם של הבית"רים במרד גטו ורשה קופח בידי מנהיג תנועתם הם, הקרב שלהם על מקום בזיכרון הקולקטיבי הישראלי הוכרע לפני שהחל.